

U POVODU KATIČIĆEVE RECENZIJE

U knjizi »Podrijetlo Hrvata« nekoliko sam puta citirao i sveučilišnog profesora Radoslava Katičića, i to često ne slažući se s njegovim navodima. Katičić je vrlo brzo, pošto je moja knjiga izašla iz tiska, napisao o njoj kratku ocjenu¹ i vrlo opširnu recenziju za ovaj svezak »Starohrvatske prosvjete. Prije osvrta na Katičićev tekst zahvaljujem mu na njegovim opravdanim upozorenjima. To u prvom radu vrijedi za Mlačev prijevod jedne Porfirogenetove rečenice, koji sam inače donio u bilješci (str. 197), ali to »samo kao prilog diskusiji«. Citat Antuna Mayera, koji za etnogenezu Hrvata nije bitan, doista nije dobro interpretiran. Nisam možda najsretnije usporedio rumunjski i albanski jezik (str. 26) bez obzira na to što sam citirao Zefa Mirditu koji kaže da se teško može odoljeti dojmu radi li se u tom slučaju o jednom ili o dvama jezicima i bez obzira na to što i sam Katičić tvrdi kako je činjenica da ta dva jezika »pokazuju neke značajne podudarnosti«. Stilizacija u kojoj spominjem narode koji se nazivaju Geti i Sklabenoī (str. 52) trebala je biti preciznija. Uzimam u obzir i Katičićevu napomenu da on ne tvrdi, kako sam je naveo, da su dalmatinski biskupi 787. bili pod carigradskim patrijarhom, jer da je on sam upozorio da se u aktima II. nicejskog koncila neki dalmatinski biskupi izričito navode kao sufragani carigradskog patrijarha i da nije on, nego Jean Darrouzès, identificirao u nicejskim aktima dalmatinske biskupije, kojih je bilo četiri (solinska, rapska, osorska i kotorska). Katičić također s pravom upozorava na to da bi bilo dobro da sam obradio pisanje starijih zastupnika o autohtonosti. Ti su pisci doista prave žrtve političkih slavomana, osobito u drugoj polovici 19. i u prvoj polovici 20. st., koji su njihove radove pokušali obezvrijediti bilo prešućivanjem bilo smatrajući ih fantazijama. Nastavljajući se na njih, ja doista nisam otkrivao Ameriku, »koja je već davno otkrivena«, već sam samo imao hrabrosti rehabilitirati njihova shvaćanja o autohtonosti. To prvotno mišljenje, koje je stoljeća i stoljeća, prevladavalo, samo sam osnažio novom argumentacijom. Katičiću izražavam posebno priznanje za hrabrost što o knjizi, za koju sam ističe da je interdisciplinarna, i pod pretpostavkom da je njegov nevelik broj prigovora točan, zaključuje da se za nju »ne može reći da je dobra« i da je to čak, za većinu čitatelja »knjiga koje se treba čuvati«, jer da od nje koriste mogu »imati samo upućeni«. To je on bez ograde donio, pa je jasno da se njegov negativni sud o cijeloj knjizi odnosi i na niz poglavlja, koja u svojem prikazu i ne spominje, posebno na ona o Bosni. Doista, Katičićeva vjera u nezabludivost vlastitog suda zadivljuje!

S obzirom na to da je Katičić mogao biti i osobno motiviran u »otkrivanju« slabosti u mojoj knjizi, sa zadovoljstvom konstatiram da je njegova recenzija, kad se pročita sva moja, vrlo velika, argumentacija i njegov, u biti, vrlo malen broj napomena, najbolje priznanje vrijednosti mogega rada.

Bez obzira na to što se Katičić u svojoj ocjeni i recenziji trudio da sačuva privid objektivnosti, on mi je pripisao i ono što stvarno nisam napisao i da mislim ono što ne mislim. Tako Katičić u ocjeni iz »Obavijesti« iznosi kao moje mišljenje ovo: »Goti su bili ti koji su donijeli slavensko ime u Dalmaciju i tamo pod tim imenom uspostavili vlast. Za to svoje mišljenje Mužić se poziva na literaturu u kojoj to uopće ne stoji ili pak ne zadovoljava ni najosnovnije znanstvene kriterije«. Sve što tvrdi, Katičić je izmislio i onda pripisao meni. Činjenica je da u mojoj knjizi nema ni jedne jedine rečenice, dotično napisane misli, da bi Goti bili donijeli slavensko ime u Dalmaciju, pa iz toga logično slijedi da nisam mogao u tom smislu navoditi ni bilo kakvu literaturu. U mojem dodatku knjizi pod naslovom »Toma Arcidakon o autohtonom i gotskom podrijetlu Hrvata« iznosim što inače Toma misli o podrijetlu Hrvata i završavam dodatak kako bi, prema Tomi, proizlazilo »da je taj dio Gota došao pod hrvatskim imenom i da je to hrvatsko ime nametnuo starosjediteljima među koje je došao« (str. 219). Da ja nigdje nisam napisao da su Goti donijeli slavensko ime u Dalmaciju, potvrđuje i sam Katičić kad u svojoj recenziji interpretira moje pisanje o Gotima i dodaje: »Od njih tek potječe, tako se čini, da on (tj. ja, op. moja) misli politički pojam *regnum Sclavorum* u bivšoj rimskoj Dalmaciji, a odatle i naziv Slaveni za njihove stanovnike«. Katičiću se u recenziji samo »čini« da ja ovako mislim, a u kratkoj ocjeni u »Obavijestima« on je u tome kategoričan. Dakle, Katičić meni pripisuje da mislim ono što on misli da ja mislim i onda na temelju toga ocjenjuje moju knjigu. Da je on tu knjigu pažljivo pročitao, bio bi shvatio da je jedna od njezinih temeljnih teza da etnosi na teritoriju rimske Dalmacije uključivši u njih i doseljene Gote, nisu sami sebe nazivali Sklavima, dotično da su ih samo stranci tako nazivali. Iz knjige nedvojbeno izlazi da se na teritorij Dalmata doselilo stanovništvo koje je prije toga doseljenja stanovalo negdje na sjeveru od Dalmata, ali nigdje ne tvrdim kao sigurno kad se to stanovništvo doselilo, dotično samo ističem da je došlo među Dalmate, da te doseljenike strani izvori nazivaju Sklavima, a da su oni (koliko nam je do danas poznato) samo svoj jezik nazivali slavenski, dok su sami sebe nazivali samo Hrvatima, što se vidi i na primjeru tituliranja Trpimira, aliter iz hrvatskih vladarskih isprava. Nakon Margetićeva uvjerljivog obrazloženja da se nitko s europskog sjevera nije mogao, zbog Avara, tijekom 7. i 8. st. doseliti u Dalmaciju, još je jasnije da su se u tom razdoblju eventualne manje doseobe stanovništva mogle dogadati samo unutar teritorija rimske Dalmacije, a ne odnekud izvana. Smatram, dakle, da je doseljenja s europskog sjevera u biti moglo biti samo do svršetka 6. st. i eventualno još početkom 7. st. a znamo pouzdano da su se dotad prema povijesnim izvorima i arheološkim nalazima, u značajnijoj mjeri doselili i zavlada u Dalmaciji samo Ostrogoti. Dakle, za vrijeme avarske vlasti moglo je biti doseljenja zajedno s Avarima ili preseljavanja unutar teritorija bivše rimske Dalmacije, kao na primjer sa sjevera Dalmata na teritorij od Zrmanje do Cetine, dotično Neretve. Dakako, to su mogli biti i povijesno potvrđeni Ostrogoti čije doseljenje Toma Arcidakon smješta na teritorij sjeverno od »Dalmacije« na kojem su se oni, prema njemu, kad su došli, pomiješali sa starosjediteljima koji su se tu zatekli. Svako drugo veće doseljenje bilo kojeg etnosa na navedeni teritorij moglo se, kako se čini, dogoditi tek na svršetku 8. ili na početku 9. st. Međutim, predmet je moje tematike prevladavanje autohtonog elementa na označenom teritoriju, na kojemu su se doseljeni Hrvati tijekom vremena stopili sa starosjediteljima.

Nažalost, to nije jedini primjer Katičićeve nekorektnosti. Tako citira moju rečenicu kako ima povjesničara koji pretpostavljaju da car Lav VI, koji često spominje narod zvan Sklabenoi, a u nekim tekstovima »skitska plemena« (»skitski narodi«), pod Skitima »najvjerojatnije nije mislio na Slavene«, ali, dakako kako sam ja naveo, ta pretpostavka nije dokaz. Očito je, međutim, iz moje stilizacije da ja kategorički ne niječem pretpostavku da car Lav VI. pod imenom Skita doista podrazumijeva narode koji su govorili slavenskim jezikom (Slavene), ali je iz cijeloga moga izlaganja očito da je nemoguće znati na koju je etničku skupinu car stvarno mislio.

Evo i još jedan primjer Katičićeve nekorektnosti: u knjizi sam naveo ukupno četiri rečenice o tome kako W. Steller *tvrdi* (dakle, taj izraz podrazumijeva njegovo mišljenje, a ne nešto što je on kao sigurno dokazao) da je riječ Sclavi bila sinonim za nekrštene (pogane), pa sam iz Stellerova djela posebno donio citat Adama Bremenskog da je Scлавania bila najprostranija (kako Katičić točno prevodi ovu riječ) provincija Germanije, koju su nastavili Winuli, koji su jednoč nazivani Wandali. Namjesto da se ograniči na ovaj jedini konkretni primjer i smisao moga pozivanja na Stellera, Katičić piše gotovo dvije stranice o Stellerovoj sasvim drugoj argumentaciji i zaključcima o Slavenima da bi na kraju mogao patetično zaključiti kako se Mužićeva argumentacija oslanja na takvu knjigu. Uostalom, bez obzira na to kako Steller politički mislio i unatoč svim drugim njegovim pogrešnim tezama o Slavenima, njegovo mišljenje da se pod Slavenima mislilo na nepokrštene zaslužuje da se barem spomene.² Iznio sam samo to Stellerovo mišljenje, ali ne i njegove primjere koje je uvjerljivo pobio M. Vasmer.³ Međutim, ni Vasmer nije analizirao citiranu i vrlo važnu rečenicu Adama Bremenskog. Za to se osjetio dovoljno pozvanim Katičić, koji tvrdi da je to Germania antičkih geografa i da su svi srednjovjekovni pisci izjednačivali ta imena zbog njihovih sličnosti. Katičić može misliti što hoće, ali je činjenica da je Adam Bremenski napisao da je Scлавania provincija u Germaniji i da izjednačuje Wandale i Winule, pa tome ipak treba pridati određeno značenje.⁴ Katičić zaključuje da sam slabe sreće kad tumačim imena naroda, pa dodaje da ja, kao da ne znam, »da je u kasnijoj antiki i u srednjem vijeku postojala jaka sklonost arhaiziranju tih naziva i da se svjesno nisu razlikovali terminološki slojevi raznih vremena, onako kako je i na mjestu što ga je naveo iz Adama Bremenskoga«. Da je dobro znam za to mišljenje, dokaz je što u knjizi navodim u biti isti takav sud Nade Klaić o »klasičnim terminima Liburnija i Dalmacija« (str. 97). Da shvaćanja u Katičićevu i Klaićkinu smislu nije bilo u ranijim razdobljima srednjeg vijeka, konkretno na našem prostoru u 9. i 10. st., izložio sam na primjeru postojanja starog naroda Dalmata u određenom dijelu Dalmacije u doba hrvatskih narodnih vladara koji su zato i nosili titulu »kralj Hrvata i Dalmatina«. To sam također potkrijepio i činjenicom da pojam Dalmacije nije obuhvaćao prostorno nepovezane dalmatinske gradiće u kojima nisu stanovali Dalmati, već stanovništvo koje se izričito naziva Latini ili Romani. Koliko sam uspio utvrditi tu izvanredno važnu činjenicu iz stare hrvatske povijesti, lako će zaključiti svatko tko pročita što sam o tome ja napisao (str. 93–117), a što o tome misli Katičić.

Valja istaknuti da Katičić i tekstu Tome Arcidakona pristupa onako kako to njemu odgovara. Tako on tvrdi da iz Tome proizlazi kako su Salonu razorili Slaveni, koji su došli iz Češke i Poljske, i to znatno kasnije nego što su navalili Goti, pa dodaje da se »i ti Slaveni zovu Gotima«. Čitatelju, ili barem meni, nije jasno što Katičić, pozivajući se na Tomu, ovdje stvarno misli kazati. Iz moga poglavlja o Tomi izlazi, na temelju detaljne analize, da su Goti, koji su se doselili u Dalmaciju (sve

prema Tominu mišljenju), bili nazivani i Sklavi, da su se ti Sklavi ili Goti doselili samo u jednoj jedinjoj seobi i da su bili germanski etnički element. Tomino je pisanje, prema tome, u pitanju doseobe Hrvata u Dalmaciju potpuno suprotno Konstantinu Porfirogenetu. Svako je drukčije interpretiranje Tome Arcidakona, najblaže rečeno, izmišljanje.

Dakako, ima i važnih detalja o kojima se ne može kategorički zastupati samo vlastito stajalište. Tako Katičić tvrdi kao sigurno da u vremenu između 7. st. i 1. st. nije bilo »kraljevstava Slavena« u Dalmaciji, jer je ona bila samo provincija Rimskog Carstva. Međutim, to bi kao sigurno tek trebalo utvrđivati u smislu poznate činjenice da su svojedobno »ilirski« vladari nama poznati i pod titulom »rex« u regijama gdje su mogli obnašati određenu vlast. Ako je točna teza da se ime Sclavi kasnije proširilo na označene zajednice starosjeditelja, koji su u tim zajednicama živjeli na određenim odvojenim teritorijama, onda je moguće pretpostaviti da su teritoriji tih vladara ona ista područja koja su kasnije nazvana Sklavinijama. U tom smislu možda se može raspravljati i o navodu pape Ivana X. o »kraljevstvima Slavena«. Aludirajući na tu mogućnost, spomenuo sam upozorenje Pavla Andelića na činjenicu paralelizma između bosanskih »zemalja« i tzv. sklavinija na jugu Balkanskog poluotoka (str. 79).

I Katičićevo tumačenje Konstantina Porfirogeneta ostalo je u granicama njegova zamišljanja Porfirogenetove vrijednosti. Porfirogenet izričito kaže da su Avari osvojili Dalmaciju, i da su je toliko opustošili da je ona ostala bez stanovnika. I sada se javio Katičić s tvrdnjom da je filološka analiza pokazala kako Konstantin Porfirogenet piše o pustim i opustjelim naseljima i krajevima ne misleći na to da u njima nema stanovnika, nego da je u njima razoren i ukinut rimski način življenja, da ne žive životom Carstva. Bez dvojbe, blago onima koji mogu vjerovati u rezultate takvih filoloških analiza, a ne i jasnim carevim tvrdnjama. Katičić ističe kako nije istina da o doseljenju Hrvata u Dalmaciju i o uspostavljanju njihove vlasti nema povijesnih vrela, jer da se to može reći samo tada ako se ne uzme u obzir pisanje Porfirogeneta. Djelo »De administrando imperio« dokazalo se korisnim kao izvor samo za stoljeće u kojemu je nastalo. O pradomovini Slavena i o doseljenju Hrvata na temelju Porfirogeneta napisan je, posebno od vremena J. Thunmanna (1772)⁵, velik broj studija, iz kojih je siguran samo rezultat da se o hrvatskom doseljenju na temelju careva spisa apsolutno ništa ne može zaključiti. Zato sam i donio u »Predgovoru« knjizi (str. 13) Baradino upozorenje da je u pitanju seobe Hrvata uzaludna svaka muka i svako nastojanje u samim vijestima Konstantina Porfirogeneta tražiti rješenje. Poučen višestoljetnim neuspjelim vrednovanjem Porfirogenetova djela kao izvora za doseljenje Hrvata poslušao sam Baradin savjet i nastojao na temelju drugih činjenica upozoriti na potrebu novog pristupa staroj hrvatskoj povijesti.

Katičićeva tvrdnja da zapadni južnoslavenski govori, a osobito oni u Bosni, do u tančine čuvaju obilježja praslavenske i baltoslavenske prozodije i da se ta obilježja vrlo teško brišu, ne dokazuje ono što on misli dokazati. Jer te baltoslavenske sličnosti mogle bi isto tako potvrđivati pisanje starih kronika da su seobe išle s juga, iz balkansko-podunavskog prostora na sjever, do Baltika. U Katičićevu pisanju odmah se uočava da on u svojim tvrdnjama nije ni sasvim određen ni sasvim točan. Npr. u zapadne južnoslavenske govore spadaju jezici slovenski, hrvatski i srpski, dotično hrvatski ili srpski, a Katičić jedan od tih jezika – slovenski – uopće ne spominje (možda ga smješta u govore?). Što se pak tiče govora u Bosni i Dalmaciji, zna se da u Dalmaciji (na dijelovima kopna od sjevera do Omiša i na otocima) opstoje štokav-

sko i čakavsko narječje. Dakako, ta se narječja međusobno razlikuju, među inim, i u akcentuaciji. Unatoč tome, ta dva narječja Katičić trpa u jedan koš. Uz to, nije teško dokazati da govori u Bosni i Dalmaciji (štokavski i čakavski) ne čuvaju »do u tančine obilježja praslavenske i baltoslavenske prozodije«. Ako se već govori o praslavenskoj akcentuaciji, valja npr. reći da je u najstarijem razdoblju praslavenski imao šest naglasaka, u mlademu je razdoblju taj smanjen na polovicu. Ako Katičić misli na stanje u drugome, tj. u čakavskom narječju, treba reći kako u njemu bijahu naglasci kratkosilazni, dugosilazni i akut. Mađutim, u bosanskim govorima (izuzev neke u Posavini) živi, uglavnom, novoštokavski četveronaglasni sustav: kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni i dugouzlazni. Dodao bih ovdje da su uzlazni naglasci novijega podrijetla i da su stvoreni na domaćem (ovdašnjem) tlu. Apsurdna je i tvrdnja da govori u Bosni i Dalmaciji čuvaju preoblikovanu praslavensku prozodiju. Ako je govor preoblikovan, onda se ne podudara sa starom, praslavenskom prozodijom! Što se tiče preoblika Katičić tvrdi da se u usmenoj hrvatskoj književnosti, a tako i u usmenim književnostima drugih slavenskih naroda, održalo mnogo osobitosti praslavenskog svetačkog pjesništva. Međutim, onome što je preoblikovano veoma je teško utvrditi izvornost. To više što iste i slične osobine bivaju u drugih indoeuropskih i neindoeuropskih naroda. Katičić, držeći se toga, kaže da se ipak ne radi o mitološkim i kulturnim sadržajima srodnim u svih Indoeuroljana, već o rječniku i frazama praslavenskih obrednih pjesama. Prema njemu, te riječi i pojedini njihovi sklopovi iznenađujuće su dobro očuvani u usmenoj lirici našega vremena, a čuva se i jaka predaja praslavenske pravne terminologije, čak i fragmenata zakonskih tekstova. Katičić prelazi preko toga da pojedinih riječi i izražajnih sklopova (frazu) ima u svakom jeziku. Na temelju usporednih proučavanja može se ustanoviti da u tome ima stanovit broj podudaranja, pa i dosta bliskih značenja. Ali, budući da to vrijedi i za srodne i za nesrodne jezike, time se malo što može dokazivati. Slavenski su jezici dio toga naslijedili od praslavenskoga, a dio su sami stvorili. To vrijedi, naravno, i za pravno nazivlje i zakonske tekstove.

* *
*

S obzirom na jezičnu tematiku u knjizi sam samo zaključio da je, ako na teritoriju rimske Dalmacije od antike do kasnoga srednjega vijeka prevladava ista materijalna i duhovna kultura i isti antropološki tip, nedvojbeno da se na tom teritoriju govorilo kako onda tako i danas u biti istim jezikom. (Istraživanja kojim se jezicima govorilo u rimskoj Dalmaciji i posebno koje su granice tih jezika bile na jugu te pokrajine tek predstoje). Bilo bi normalno samo to da se o mojoj knjizi kao cjelini raspravlja prvenstveno na temelju prosudbi bitnih detalja (na primjer, antropološkog ili glazbenog kontinuiteta), koji potvrđuju njezinu temeljnu problematiku, jer samo iz toga proizlazi moj zaključak o govoru u rimskoj Dalmaciji. A što se tiče posebnog raspravljanja o jeziku u toj provinciji, onaj tko se javlja, ako mu je stvarno samo do znanstvenog interesa i, dakako, ako ima dovoljno znanja i hrabrosti, trebao bi se najprije suočiti s argumentacijom Kunstmanna, Trubačeva⁶ i Bora (da navedem samo neke), koji analizama iz lingvističkog aspekta dolaze često do istih rezultata do kojih sam ja došao vrednovanjem nelingvističkog materijala.

Da bih potkrijepio svoja navedena stajališta, u nastavku donosim kratki prikaz o jeziku na teritoriju rimske Dalmacije.

Neki jezikoslovci, kao Katičić, smatraju da »tragovi« što su ostali od jezika Dalmata, Japoda, Liburna, Histra i Veneta ne odaju ničim da bi bili »slavenski« i da se etnička raznolikost starinaca očituje u njihovim osobnim imenima, koja nisu »slavenska« niti imena ranosrednjovjekovnih Hrvata. Međutim, o tim imenima se ne može suditi izolirano, nego samo u cjelini s materijalnim, duhovnim i antropološkim kontinuitetom. Osim toga, u analizi cjelokupnog fonda osobnih imena s teritorija rimske Dalmacije, koji je donio Géza Alföldy,⁷ treba misliti u prvom redu na sljedeće:

1) da najveći broj imena potječe iz priobalnog pojasa i da je u odnosu na latinska i grčka imena znatno manji broj imena, koja se smatraju »ilirskim« ili »venetskim« i koja su sačuvana (što je posebno važno istaknuti) gotovo sva u latinskoj verziji;

2) da nema sigurnosti pri određivanju stvarne etničke pripadnosti imena u smislu što jedni autori isto ime smatraju »ilirskim«, drugi »venetskim«, a neki čak »keltskim«. To je zato što se na primjer za Japode smatra da su govorili i keltskim, a u historiografiji se raspravlja je li u Japoda uopće bilo keltskih primjesa. Govor prastanovnika Liburnije neki smatraju »venetskim«, Mayer i Krahe »ilirsk m«, a Bor »slavenskim«. O jeziku starosjeditelja na našim današnjim područjima lingvisti samo nagađaju tako da nije čudno što su im mišljenja često suprotna ili što sami svoja mišljenja mijenjaju.⁸ Pravo zaključivanje o jeziku autohtonaca u rimskoj Dalmaciji i izvan njezinih granica tek predstoji, kako je očito i iz Borovih istraživanja. Naime, Matej Bor (slavist po struci, slovenski akademik i književnik) utvrdio je na temelju podrobne jezične analize venetskih natpisa da se oni mogu razumjeti s pomoću slovenskog jezika, iz čega je logično zaključio da su današnji Slovenci kao potomci Veneta autohtoni. Iz ovoga izlazi, kako Bor dalje piše, da su Veneti zapadni Praslaveni, koji su govorili srodnim jezikom kao i drugi Praslaveni.⁹ Bor je analizirao kao slavenske natpise pretpovijesnih Veneta, koji su na teritoriju današnje sjeveroistočne Italije graničili s Etrušćanima, a čije je ime posvjedočeno daleko izvan toga prostora. Navodim samo kao najbitniji dio Borova izlaganja o jeziku u Dalmaciji ovo:

»Kje so se ohranili Veneti v času keltskih vdorov in rimske okupacije, bi na podlagi zgodovinskih podatkov težko odgovorili. Deloma nemara po imenih.

Npr. Verbic (Holder, *Altkeltische Sprachschatz*) ali Bucic (A. Müllner, *Emona*), Mocianc, Babek; Buran, Nemnik, Peucinia, Suttich, Suadula (Jabornik, *Kärnten's Römische Alterthümer*, 1870), Volovic, Sporilla, Samuda, Pаметus, Obilia, Mogianc, Goruna, Mira, Micha, Medu, Matico, Maro, Malei(us), Devva, Dumia, Covio, Conzia, Cocina, Castic(us), Bucia, Buccio, Butura, Babecc, Borio, Derva (Géza Alföldy, *Noricum*, 1974). Čudna so pota besed – ali pa tudi ne, saj se v njih razodeva duh naroda.

Većina tih imen v latinski ali celo keltski obliki ne more skruti svojega slovansekega porekla. Iz tega se da sklepati, da Veneti za časa rimske vladavine (nekaj sto let) niso izginili. Pa tudi venetščina ne. Venetsko prebivalstvo se je ohranilo predvsem v takih predelih, kjer so določene posebnosti žive še danes. Morda se motim – če se, naj me dialektologi korigirajo – vendar vtis imam, da sta diftongizacija in vokalna redukcija v premem sorazmerju z odmaknjenostjo kraja ali pokrajine od nekdanjih rimskih središč. Potemtaken v hribovitih predelih.

Vse kaže, da so jadranski Veneti, vsaj s svojim vplivom, segali dlje, kakor me nijo nekateri venetologi, vsekakor dlje na zahod v Alpe, na vzhod pa do mejá Panonije in vzdolž jadranske obale. Nemara nam to, do kod, povedo tisti elementi v čakavščini in kajkavščini, ki so s slovenščino skupni. In teh ni malo, o čemer se

lahko prepričamo, beroč stare dubrovniške ali zagorske pisce, ali v pomenku z vsakim preprostim Zagorcem ali Dalmatincem.

Kakšna je bila demografska podoba Dalmacije za časa Rimljanov, prav tako lahko sklepamo iz imen, ki so nam znana. Seveda vsa že v latinski in grški obliki, zapisana takó, kot je čulo uho, ki ni jezika poznalo. Nedvomno prevladujejo ilirska imena, toda med njimi so tudi takšna, ki pričajo, da je bilo tam tudi venetsko prebivalstvo. Kdo naj mi dokaže, glede na to, da nihče ne ve, kakšen jezik je bila pravzaprav ilirščina, navzlic mezapskim napisom iz južne Italije, ki naj bi bili edini pisani dokument o ilirščini, kdo torej naj mi dokaže, da je npr. Plaheniis (Plahen) ilirsko ime, če pa je beseda plah, iz katere je verjetno ime nastalo, ravno tako slovanska kot albanska. Toda v alb. je osamljena: plah pomeni pokriti (glavo itd.), sodeč po obširnem alb. slovarju, plah ni besedotvoren. V slovanskih jezikih pa je stesl. plahъ zelo plodovit. Še v večji meri velja to npr. za Hoiia, saj nosijo naša dekleta še danes to lepo ime; ravno tako za nekoliko manj blagglasno Babulla ali nekoliko lepše Baiula, saj je ravno tako moguče, da je iz slovanskega bajati, kakor iz alb. bajat (truden, star). Dalje: Baraccio je kaj lahko istoveten s slovenskim beračem ali vračem v latinizirani obliki, kakor s kakšno podobno albansko besedo. Ženska imena, kot so Seio, Cato (Kato), Thana (Tana, Tanja) so tudi še danes znana med Slovani. Kritika me je skušala podučiti, da so to šele srednjeveška imena. Pa se je tudi tu uštel (Grafenauer), saj ima ta imena zabeležena že G. Alföldy v svoji obširni monografiji Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia.

Podatkov za to, da je bilo dalmatinsko prebivalstvo mešano – ilirsko venetsko, se pravi, neslovansko in slovansko, pa je še več. Eden med njimi so besede v tisti mezapsčini, ki naj bi bila ilirščina. V nji najdemo take, kot je *molda* (mlada), ali *prevezivena* (*deiva Damatira prevezivena* – Boginja Damatira prevezivana?) Vsekakor je morala venetščina močno vplivati na ilirščino in sicer že v prvih stoletjih prvega tisočletja pred n. št. Kasneje, ko so Veneti pod keltsko in rimsko dominacijo izgubili svojo neodvisnost v območju od Alp do Jadrana, so bili tudi v Dalmaciji v odnosu od Ilirov v podrejenem ali vsaj slabšem položaju. Odtod tudi prevladovanje ilirskih imen na rimskih spomenikih.

Vse to so seveda samo domneve, vendar ne brez osnove. Tudi glagolica nam govori o tem da so morali biti nekoč stiki med Veneti v severovzhodni Italiji in Dalmaciji. V glagolici je namreč vrsta črk, ki so lahko nastale samo iz venetskih, oziroma etruščanskih tradicij. Npr. na levo obrnjeni \mathfrak{Z} in \mathfrak{X} . Vtis imaš, kot da so hoteli z raznimi dodatki, ki črke spreminjajo, zabrisati njihov izvor, ker je bila etruško-venetska pisava že v nemilosti, oziroma prepovedana.

Star spor o tem, kdo so bili pravzaprav prebivalci Dalmacije v antiki, bi na ta način dobil odgovor, ki daje prav obema stranema: onim, ki trdijo, da so bili neslovansko-ilirski, in nasuprotnikom, ki to zanikajo.

Razlika med Veneti v severni Italiji in Veneti vzhodnih Alpah, Primorju in Dalmaciji je v tem, da so se prvi dali romanizirati, medtem ko so naši predniki v Alpah, Primorju in Dalmaciji svoj jezik ohranili, morda tudi zato, ker je v praznine, ki so nastale po razpadu rimskega imperija, jelo počasi skozi desetletja in stoletja prihajati novo slovansko prebivalstvo v vzhoda, severa in juga.

Veneti so bili, kot že rečeno, sorodni Etruščanom; čeprav so bili ti kot vse kaže, pomešani z nekim drugim ljudstvom, ki so ga etruzirali, so prišli z Veneti vred s

severa. Da so bili severnjaki, pričajo med drugim njihovi portreti, ki nas sredi orientalizirajočih stiliziranih obrazov presenečajo s svojim izrednim realizmom.

Razmerje *Venetov s te strani Jadrana* do sorodnega ljudstva na oni strani je poglavlje zase. Vendar pri razvozlavanju etruščine je govor otoka Vrgade zelo pomemben. Ena izmed stvari, ki je skupna etruščini in temu narečju, je dvoglasnik ^oa (d^oar – dar, m^oariti, p^oah – prah itd.). Ta dvoglasnik je zelo pogost tudi v etruščini, seveda, če bereš *o* kot *o*, kar je edino naravno s stališča fonetike, ne pa kot *th*. Glede razmerja Venetov iz Primorja in Dalmacije do Ilirov, lahko trdimo, da so bili Veneti, kar se tiče omike, na višji ravni. O tem govorijo tudi venetske izposojenke v albanščini, ki se je deloma razvila tudi iz ilirske podlage. Te sposojenke so večinoma iz zgornjih plasti jezika, ki označujejo pojme in stvari, katere prinaša s seboj civilizacija. Podobno kot v madžarščini, le da jih je ta dobila od Slovanov dosti kasneje.

Edini spomeniki ilirščine, če izvzamemo enega trobesednega iz Skadra, so z one strani Jadrana. To so tako imenovani messapski napisi (Kalabrija, deloma Apulija). Poznam jih predvsem po knjigi Hans Krahe, *Die Sprache der Illyrier* (1955), vendar že ob prvem prebiranju pada v oči nekaj povsem slovanskih besed, na drugi strani pa so imena na nagrobnikih gotovo neslovanska. Ko sem se nekoliko bolj poglobil v te napise, sem prišel do zaključka, ki ga seveda ni mogoče dokazati, je pa le vreden premisleka, namreč da so na enih zgolj imena pokojnikov, na drugih pa, žalibog le redki, napisi. Ti napisi pa bi utegnili biti venetski, se pravi slovanski.

V teh napisih najdeš tudi takšne sintagme, kot je *plastas molda . . .* plačaš mlada, *bilja* – življenje, bilje. Plačaš mlada . . . življenje.

Kaj se da iz tega sklepati? Če so na nagrobnikih ilirska samo imena, medtem ko so napisi venetski, potem seveda nič drugega, kakor to, da je bila venetščina jezik, ki ga je govoril in pisal izobraženi sloj. So bili potemtakem messapski Iliri podrejeni Venetom? Kdo ve. Morda pa tudi kakšnemu drugemu ljudstvu, ki je govorilo Venetom podoben jezik. Katero naj bi to ljudstvo bilo, o tem bi se dalo govoriti samo v zvezi z Etruščani, ki so segali vse do juga Apeninskega polotoka.¹⁰

Od filologa prvi je V. Nikčević ocijenio rezultate Borova rada kao izvanredno znanstveno otkriće za slavistiku.¹¹

U ocjeni Borovih rezultata, i to s historiografskog aspekta, bit će važno raščlaniti pojmove Sklavini i Veneti, o čemu znanstveno raspravljanje, čini se, kao da tek počinje. Mnogi poljski i neki sovjetski istraživači smatraju, kako navodi K. Godlowski, da ime Veneti u svom prvobitnom značenju nema veze sa Slavenima. Međutim, sam Godlowski ne isključuje mogućnost da se kod Tacitovih Weneta radi o Slavenima.¹² Zna se da je pojam »Wenden« u Germana bio oznaka za narode koji su govorili slavenskim jezikom. Pretpostavlja se, ali bez ikakvih dokaza, da su Germani tu oznaku prenijeli na Slavene od prvog stoljeća n. e.¹³ Bor pak ne ističe jezičnu, odnosno etničku razliku između pretpovijesnih Veneta – »Praslavena« i Jordanesovih povijesnih Veneta – Sklavina.

O podrijetlu imena Sklavini (da upotrijebim jedan od izvornih naziva) još se ništa nije konačno zaključilo. Pritsakovo lingvističko obrazloženje izneseno je u smislu kako je prvobitno postojala protobugarska riječ s pluralom »sɣlaw-in« u značenju graničari i izvježbani robovi.¹⁴ Dakako da je moguće i postojanje prvobitno jedinstvene etničke mase na određenom teritoriju pod imenom Sklavina, koje su ime širili pripadnici toga jezgra iseljavanjem ili su pak s tim imenom strani izvori nazivali sve

pučanstvo gdje su ti prvobitni Sklavini doseljavali.¹⁵ Vjerojatno je da već od 6. st. pa dalje nosioci sklavinskog imena nisu morali biti samo oni koji su govorili istim jezikom.¹⁶ Da su ti Sklavini mogli biti posebno u kasnijem razdoblju i različita etničkoga podrijetla potvrđuju primjeri onih pisaca koji su Slavene nazivali raznim imenima: Goti, Geti, Huni, Avari, Skiti, Vulgari. Mogao je neki od tih pisaca Sklavine pogrešno označiti na primjer kao Skite, ali je nepobitno da su ti pisci znali dobro razlikovali, primjerice, Gote od Avara. I sam Konstantin Porfirogenet izjednačuje na nekim mjestima Sklavine i Avare. Pop Dukljanin i Toma Arcidakon, za koje je utvrđeno da su dobro poznavali stare kronike, izjednačuju Sklavine i Gote. U svakom slučaju teško može biti sporno da je većina naroda koji su bili poznati pod sklavinskim imenom na svojim starim obitavalištima imali svoja posebna dotadašnja imena. Jordanes već 552. god. potvrđuje, što je od izvanredne važnosti, da su narodi, koji se pod zajedničkim imenom Sklavina spominju tek od 6. st., postojali i prije, ali pod drugim imenom. On u djelu »De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis« (p. V) kao Sklavine smatra i narode koje naziva Winidi i Anti. U istom djelu dalje (p. XXIII) narode koji je nazvao Winidi piše Veneti, a koji se prema njemu pojavljuju pod imenima Veneta, Anta i Sklavina.¹⁷ Jordanes je dakle jasno poistovjetio Sklavine i Venete.

Za ocjenu je li se već prvobitno venetsko ime (barem na balkansko-srednjoeuropskom prostoru) odnosilo na Slavene, odnosno za tumačenje baltoslavenskih jezičnih sličnosti bitno bi bilo konačno utvrditi na kojim su sve prostorima bila sjedišta Praslavena, kako su se oni sve nazivali, kada su se selili (preseljavali) i u kojim prostornim pravcima.¹⁸

U najnovije vrijeme i u arheološkom pristupu ovoj staroj problematici počinju se radikalno mijenjati dosadašnja stajališta. Staru Nestorovu tvrdnju da su Praslaveni živjeli i u Podunavlju u znanosti se sada dokazuje i arheološkom dokumentacijom s tla nekadašnje Panonije. Tako srpski znanstvenici – arheolozi Sofija Davidović-Živanović, Vladimir Leković, Milica i Đorđe Janković zaključuju da je nazočnost Slavena mnogo starija na teritoriju te nekadašnje provincije nego što su povjesničari do sada pretpostavljali prema bizantinskim izvorima. Oni na tom teritoriju utvrđuju tragove Slavena u 4. st., a neki od njih dopuštaju mogućnost da je to bilo još i prije.¹⁹ S. Davidović-Živanović na znanstvenom skupu »Od autohtonosti do seoba i ukrštanja – problem identiteta« održanom u manastiru u Prohoru Pčinjskom od 8. do 10. VI. 1990. održala je predavanje »Arheološki podaci o najranijem prisustvu Slavena na teritoriji naše zemlje« u kojem je izrekla i misao kako su mnogi tragovi slavenske nazočnosti otkriveni iz 4. st., a da ima indicija da potječu i iz ranijeg perioda.²⁰ Milica i Đorđe Janković u Predgovoru knjizi (i katalogu) »Sloveni u jugoslavenskom Podunavlju« ističu da su Slaveni » . . . možda upravo sa Dunava, iz Panonskog base-na, naselili prostore srednje, istočne i južne Evrope.«²¹

Upravo činjenica, što u antici kada je datiran brački natpis, ima arheoloških nalaza o življenju Slavena u susjedstvu Dalmacije – Panoniji, upućuje na zaključak da bi ime *Felicitas* moglo biti latinski prijevod domorodačkog imena Vesela. Ali, Katičić misli, kako je »vjerojatno da je *Veselia* u rustikalnoj sredini pogrešno ispisano mjesto *Visellia*«. Dakako, on tu svoju pretpostavku ne može dokazati, pa stoga to njegovo mišljenje nije u krugu jezikoslovaca opće prihvaćeno. I nakon objavljivanja Katičićeva rada o tome imenu na njemačkom jeziku M. Šimundić u osobnom imenu *Veselia* vidi i dalje hrvatsko ime Veselija (Vesela) i uvrštava ga u stara hrvatska osobna imena. Šimundić je slavist, koji je što u zemlji što u inozemstvu objavio više

od dvije tisuće nepoznatih starih hrvatskih imena, pa se ni njegovo mišljenje o ovom imenu ne može zanemariti. (Treba dodati da su stara hrvatska osobna imena: Vesel-Veseli, Veselna, Veselica, Veselin, Veselko, Veseljak, Veseljko. Pripominjem kako je ime Veselin potvrđeno u 11. st.). Veoma je važno upozorenje I. Tomažiča u njegovoj posebnoj knjizi »Veneti« (1990) u kojoj on navodi komentar sv. Jeronima (iz »Poslanice sv. Pavla Efežanima«) koji glasi: »Tychicus enim silens interpretatur« (Patrologiae latinae, tom XXVI, Paris 1884, 548). Ta rečenica sv. Jeronima u prijevodu na hrvatski glasi: Tihikus, naime, znači tih (šuteći)«. To tumačenje neobjašnivo je ako se na shvati u duhu (pra)jezika današnjih južnih Slavena, koji je sveti Jeronim za života očito savršeno znao.

* *
*

Goldowski je točno konstatirao da se argumentiranje lingvista o pradomovini Slavena svodi na njihova suprotstavljena i hipotetična mišljenja kojima se ništa ne može objasniti.²² Zbog toga razloga i za rješenje kojim se jezikom govorilo na teritoriju rimske Dalmacije posebno je bitno prethodno utvrditi sljedeće:

1) Ako se konkretno na teritoriju rimske Dalmacije od antike do seobe pred Turcima i onih s Turcima prevladava ista duhovna i materijalna kultura, onda tzv. tama 7. i 8. st. postoji zato što se još do sada nije uspjelo pronaći nalaze, koji mogu biti i na drugim još neotkrivenim lokalitetima ili što se već pronađeni nalazi na poznatim lokalitetima pogrešno datiraju. Oni koji pišu o tim tamnim stoljećima, a vjeruju da su tada bile seobe, ne mogu objasniti kako onda od tih seoba nisu sačuvani tragovi. Svi koji pričaju o toj tami gornjih stoljeća trebali bi shvatiti da u svakom slučaju nije nimalo tamna činjenica o tome kako se tijekom 7. i 8. st. na teritoriju bivše rimske Dalmacije nije mogla dogoditi nikoja masovna seoba, dakle, ni ona Slavena, dotično Hrvata, zbog toga što je postojala avarska vlast na mogućim putovima tih tobožnjih seoba.²³ I dalje, ako je do takve seobe, dakako određene masovnosti, i došlo tek na svršetku 8. i na početku 9. st., tada bi bilo nedvojbeno da su do toga vremena na tom teritoriju živjeli starosjeditelji. Konkretno, na području Dalmata – Dalmati, koji su pod tim svojim imenom nastavili još neko vrijeme svoje dotadašnje postojanje, dok se s vremenom njihovo ime nije pretopilo u hrvatsko. Ako je pak tih seoba bilo prije 7. st., onda bi i o tome moralo biti ostataka materijalne kulture, koje samo treba pronaći. Međutim, ako je bilo i to bilo kada čijeg doseljenja, onda je sigurno da je taj doseljeni etnički element u odnosu na onaj dotadašnji bio neznatan sudeći prema očuvanim elementima materijalne i duhovne autohtonosti. Postoje gotovo bezbrojni primjeri kontinuiteta, a stalno se otkrivaju novi. Posebno valja naglasiti da teško može biti slučajna podudarnost u imenskim formulama hrvatskih vladara i starinaca rimske Dalmacije, na koju je opširno upozorio D. Rendić-Miočević, jer je doista »znatan taj element onomastičkoga kontinuiteta«. Znatnost toga onomastičkog kontinuiteta još više pojačavaju elementi starosjedi-lacke (»ilirske«, domaće) nošnje očuvane na kostimima triju likova reljefnog pluteja, koji je prema Dyggveu pripadao crkvenoj pregradi bazilike Sv. Petra (»Šuplja crkva«) u Solinu, a koji se danas čuva u krstionici Sv. Ivana iz 10. stoljeća u Splitu i za koji se smatra da između ostalog prikazuje figuru hrvatskog vladara.²⁴ O tobožnjem diskontinuitetu kultura u Dalmaciji od antike do isteka srednjeg vijeka može se zaključivati tek kad utvrdimo još neutvrđenu pravu bit prekršćanskih i onih postkršćanskih vjerovanja u stanovništva koje je i nakon kristijaniziranja samo formalno pripadalo kršćanstvu. Može se, na primjer, dokumentirati za nekadašnji teri-

torij Dalmata i za srednjovjekovnu Bosnu neprekinuti kontinuitet kulta Mjeseca u narodu, koji u nekih drugih današnjih slavenskih naroda nije toliko jak ili uopće nije potvrđen.

2) Ako je istodobno na navedenom teritoriju i u označeno vrijeme uz tu prevladavajuću kulturu autohtonaca prevladavao isti antropološki tip, kako to nedvojbeno proizlazi iz dosadašnjih Mikićevih istraživanja, određeno raspravljanje o jeziku toga stanovništva zapravo graniči i s pseudoproblematikom. Naime, ako se navedeno stanovništvo u svom najvećem dijelu etnički nije mijenjalo i ako je zadržalo dotadašnju kulturu, to znači da je moglo kontinuirano govoriti i istim dotadašnjim jezikom. Ako su se pak bilo kada u srednjem vijeku doselile mase naroda s europskoga sjevera na teritorij Dalmacije koje bi brojem prevladavale nad starosjediteljima, taj bi se novi etnički element morao prepoznati i u pojavi novoga antropološkog tipa. Neosporno je da hrvatsko ime nije »slavensko«, ali utvrđivanje njegova podrijetla nije najbitnije.²⁵ Od temeljne je važnosti utvrditi je li se ta prvobitna jezgra pod hrvatskim imenom smjestila na prostoru sjeverno od Dalmata (Lika, Krbava, Gacka?), jesu li se tu stopili sa starosjediteljima kojima su nametnuli hrvatsko ime i jesu li se odatle, poslije, proširili i među Dalmate. (To se hrvatsko ime s vremenom širilo iz kontinentalnog zaleđa ne samo u primorske jadranske dijelove nego i na druge susjedne teritorije). Samo strani izvori te su hrvatske došljake među Dalmatima nazivali slavenskim imenom. Da je ta prvobitna hrvatska jezgra bila brojem malena, dokazuju, kako je već navedeno, prevladavajući ostaci materijalne i duhovne kulture starosjeditelja i njihov antropološki kontinuitet. G. Stadtmüller točno zaključuje kako se podrijetlo jednog naroda sa sigurnošću može dokazati samo iz antropoloških (somatickih) činjenica.²⁶ U antropološkom smislu za šire područje Balkana rezultate je rezimirao Ž. Mikić, koji navodi kako je »bitno za proces brahikranizacije, . . . da se on ne može objasniti migracijama kratkoglavog stanovništva počev od praistorije pa sve do srednjeg veka.« Prema njemu je proces dinarizacije »autohton proces« i »svakako vremenski sinhron procesu brahikranizacije u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva« jer već u starijem željeznom dobu unutar kruga brahikranog stanovništva na centralnom Balkanu postoji jezgro dinarizacije tako da je dinarski antropološki tip na Balkanu rezultirao iz procesa brahikranizacije. On konstatira i trend porasta tih vrijednosti »osim jednog pada u periodu ranog srednjeg veka, ali što ne predstavlja prekid procesa, jer je on nastavljen tokom ovog milenijuma i vodi do recentnog stanovništva koje je poznato kao izrazito brahikrano«. Važno je Mikićevo utvrđenje kako iz pregleda antropoloških tipova proizlazi »da Sloveni nisu bili ni antropološki homogeni ni antropološki unificirani«. Mikić se osvrće i na kosture koji se pripisuju Slavenima pa je od posebnog značenja njegov zaključak »da su grupe Slovena na ovom tlu bile sastavljene od različitih antropoloških tipova (robustni leptodolihomorfni, istočnoevropski, paleoevropski, sibirski i baltički) tj. da nisu bile antropološki homogene kako se to inače do sada smatralo, . . .²⁷

Kada se zaključuje na temelju najnovijih rezultata antropoloških ispitivanja Porfirogenetova priča o doseljenu Hrvata u Dalmaciju (vremenski datirana mnogo prije nego je djelo »De administrando imperio« napisano) bezvrijedna je kao izvor.

3) Arheološki nalazi i povijesni izvori potvrđuju, uz postojanje autohtonaca, doseljavanje još samo nevelikog germanskog elementa (u prvom redu Ostrogota) i neznatan broj drugih etničkih elemenata (na primjer Avara). Svi su se ti etnosi, dakle i oni koji su nosili hrvatsko ime, zbog svoje male brojnosti stopili su starosje-

diteljima. Ako su dakle preci današnjih Hrvata najvećim dijelom kao etnička masa bili starosjeditelji, koji su se inače dijelili između sebe po posebnim područjima i imenima, onda je jasno da je i u tom slučaju prajezik tih etnički uglavnom nepromijenjenih starosjeditelja mogao biti bitno isti kao i njihov današnji jezik.

BILJEŠKE

¹ *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXII/2, Zagreb 1990, 60–62.

² Prof. dr. Walther Steller (1895–1971), završio je germanistiku, romanistiku i anglistiku, a bio je, između ostalog, sveučilišni profesor od 1928. do 1937 (Breslau). On je i pisac nekoliko studija s raznih znanstvenih područja.

³ M. Vasmer, *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde*, II, Berlin 1971, Osteuropa-Institut, 738–741.

⁴ Da inače nisam pridao posebnu važnost Stelleru, dokazuje i činjenica da nisam citirao ni Stellerove istomišljenike ni njihove razloge. Na primjer, Ericha R. Brommea ili Franza Wolffa.

⁵ J. Thunmann, *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1979, 8 + XXXVI + 323.

⁶ Trubačev je, prema Katičiću, u referatu na međunarodnom kongresu slavista 1983. u Kijevu zastupao mišljenja da je pradomovina Slavena u neko doba obuhvaćala i dio Podunavlja. Činjenica je da je Trubačev poslije 1987. u moskovskoj Pravdi (kako sam naveo) pohvalio J. Bačića, američkog povjesničara hrvatskog podrijetla, koji bezrezervno pradomovinu Slavena smješta u balkansko-podunavski prostor, iz kojega su se, prema njemu, oni iseljavali između ostalog i prema sjeveru Europe.

⁷ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, C. Winter, Universitätsverlag, Heidelberg 1969, 400. Za analizu ove problematike posebno je važno usporediti i sljedeća djela: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, X + 128; H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, VIII + 174; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, VIII + 364; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, 263.

⁸ »Zbog izvjesnih takvih jezičnih veza i sličnosti pojedini su pisci, kao G. Alföldy, došli do zaključka da Liburni zajedno s Histrima pripadaju venetskom jezičnom području, dok J. Untermann uz Venete vezuje samo dio Liburnije u istočnoj Istri, a R. Katičić ih je uključio u sjevernojadransko jezično područje, dok nije naknadno ustanovio da Liburni predstavljaju narodno-sno i jezično samosvojnu cjelinu, a zbog mnogih nepoznanica i brojnih posebnosti nije moguće naći pouzdane pokazatelje pripadnosti liburnskog jezika nekoj široj zajednici. I S. Čače dolazi do uvjerenja da su Liburni bliži sjevernojadranskom jezičnom krugu nego Japodima i Dalmatima, iako je to, po oskudnim ostacima, teško uvjerljivo dokazati«. Š. Batović, *Liburnska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja*, V, Sarajevo 1987, 389–390.

Iz dosadašnjih istraživanja o takozvanom »ilirskom« jeziku ništa se jasno ne može zaključiti. (G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, O. Harrassowitz, Wiesbaden 1966, XIII.).

⁹ M. Bor–J. Šavli–I. Tomažič, *Veneti naši davni prednici*, Ljubljana 1989. Borov tekst »Venetščina in venetski napisi« nalazi se na str. 183–443.

¹⁰ M. Bor, *ibid.*, 225–226, 424–425. Zanimljivo je da su se Karpati nazivali Οὐνεδικὰ ὄρη. Do kraja sedamdesetih godina pronađeno je preko 170 nalaza s natpisima tih Veneta, i to s oko 450 različitih riječi, uključujući u njih i imena. (Der Kleine Pauly *Lexikon der Antike*, V, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979, 1164–1167).

¹¹ V. Nikčević piše da se slaže s Nadom Klaić »i u tome da je prisustvo predaka Srba i predaka Hrvata na Balkanu vremenski bilo mnogo duže nego što se do skora smatralo, da čak može da seže i u doba znatno prije nove ere.« (V. Nikčević, *Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin*, *Dubrovnik*, XXX/1987, 6, 13).

¹² K. Godłowski, Zur Frage der Slawensitze vor der grossen Slawenwanderung im 6. Jahrhundert, Zbornik: Gli Slavi occidentali e meridionali nell' alto medioevo, Spoleto 1983, 298–299.

¹³ J. Irmscher – R. Johne, Lexikon der Antike, Gondrom, VI. izdanje, Leipzig 1985, 594.

¹⁴ O. Pritsak posebno ističe zaključak slaviste Leszeka Moszýnskog iz 1978. da slavensko ime nije nikakav »nomen originis«. (O. Pritsak, Kroatien und Kroaten während des neunten Jahrhunderts. Predavanje na II. međunarodnom simpoziju o crkvenoj povijesti u Hrvata, rukopis, str. 10). Mišljenja zastupnika teorije o tome da je ime Slaven prvobitno bilo etnonim svode se na dogmatiziranje bez stvarnog obrazloženja. Usp. F. von Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. (Pretisak bečkog izdanja iz 1886), Philo Press, Amsterdam 1970, 308.

¹⁵ P. Šafarik je god. 1828. u izdanju jednog djela L. Surowieckog citirao navod o Sklavinih koji se pripisuje armenskom povjesničaru Mojsiju Korenskom (rođen 370, a umro u drugoj polovici 5. st.) u smislu da su Slaveni u antičko doba živjeli na Balkanu. Ruski znanstvenik K. P. Patkanov objavio je »Armensku geografiju« u izvorniku i ruskom prijevodu, a u uvodnoj studiji zaključio je da je to djelo nastalo sredinom 7. st. (K. P. Patkanov, Armenska geografija, Petrograd 1877, III–XXVIII). Važno je da se u tom djelu navodi da na istoku od Dalmacije (koja je opisana u vrlo širokom opsegu), a pored Sarmatije »živi 25 slavenskih naroda«, u zemlji koju su zauzeli Goti (Patkanov, *ibid.*, 18–23). Iza toga proizlazi da su na istoku nekadašnje rimske provincije Dalmacije u doba gotskih osvajanja živjeli razni narodi, koje autor »Armenske geografije« naziva Slavenima. U Patkanovu prijevodu ta zemlja je Trakija.

¹⁶ Važno je napomenuti da Ahmed ben Foslan (možda točnije Fadhlan ili Faszban, poznat obično kao Ibn-Foslan) izvor iz prve polovice 10. st. Slavenima smatra Bugare na obalama Volge. (Harald Haarmann-Herausgeber, Die Erforschung arabischer Quellen zur mittelalterlichen Geschichte der Slaven und Volgabulgaren. Helmut Buske Verlag, Hamburg 1976, 527–577. Original i prijevod toga izvora donio je Ch. M. Fraehn).

¹⁷ E. Bartolini, I Barbari. Testi dei secoli IV–XI scelti, tradotti e commentati, Longanesi, Milano 1982, 442–445, 484.

¹⁸ O temi pradomovine Slavena napisana je golema literatura čije je rezultate sumirao istaknuti lingvist H. Birnbaum (Los Angeles), kad je zaključio da je problematika etnogeneze i pradomovine Slavena usprkos svim dosadašnjim pokušajima ostala zagonetka. On u svezi s današnjim pokušajima znanstvenog zaključivanja o toj problematici ovako sudi:

»Wenn man heute zwischen primärer und sekundärer Urheimat einer Volks- und Sprachgruppe zu unterscheiden hat, wie das etwa M. Gimbutas (1985b) für die Indogermanen getan hat, so könnte man analog auch für die Slaven eine primäre Urheimat am mittleren Dnjepr und in der westufrigen Ukraine ansetzen und eine sekundäre dann auf dem Balkan und im mittleren Donaubecken in Verbindung und z. T. wohl koterritorial mit den Avaren. Daß die primäre Urheimat der Indogermanen auf dem Balkan und im Donaubecken zu suchen sei, wie I. M. D'jakonov (1982/85) glaubt und wie auch Trubačev zu meinen scheint, so daß, s. E. auch die Slaven ursprünglich aus diesem Gebiet stammen (Trubačev 1982 und englisch, leicht überarbeitet, Trubačev 1985; ähnlich, wenn auch anders begründet, ferner Mańczak 1984, der die Ursitze nicht nur der Slaven und Balten, sondern zumindest eines Teiles auch der Indogermanen zwischen Oder und Memel vermutet), halte ich indessen für weniger wahrscheinlich.« (H. Birnbaum, Auf der Suche nach den Ursprüngen der Slaven, *Ars Philologica Slavica*, Festschrift für Heinrich Kunstmann, Verlag Otto Sagner, München 1988, 29, 39–40).

¹⁹ Zanimljivo je Kunstmannovo zaključivanje na temelju lingvističkih analiza da su Slaveni s juga, iz podunavsko-balkanskog prostora selili pred Avarima daleko na sjever. »Wenn, wie sich immer deutlicher zeigt, zahlreiche slavische Ethnika durch die Awaren-Wirren in der Tat vom Süden, vom Balkan und der Donau nach Norden, bis selbst an die Ostsee geschleudert wurden, dann kann es im Grunde gar nicht so sehr überraschen, daß diese historischen Ereignisse sich hier und da und transformiert noch in einigen hochmittelalterlichen Chroniken widerspiegeln.« (H. Kunstmann, Zwei Beiträge zur Geschichte der Ostseeslaven, *Die Welt der*

Slaven, 26, 1981, 417–418). Povjesničar Bačić te seobe s juga na sjever datira već u doba rimskih osvajanja.

²⁰ S. Davidović–Živanović u pismu koje mi je uputila iz Petrovaradina 27. IX. 1990. zaključuje i ovo: »Slažem se sa vašim mišljenjem da su slovenski narodi živeli u balkansko-podunavsko-panonskim prostorima daleko pre nego što se to u većini knjiga navodi i ima mnogo činjenica koje govore da je slovensko stanovništvo u ovim predelima bilo autohtono.«

²¹ M. Janković, Sloveni u jugoslovenskom Podunavlju, Muzej grada Beograda, 1990, 7. Za stajalište tih autora veoma je značajno da su »Uvod« toj knjizi započeli opširnim citatom iz Nestorove kronike i da su »Zaključak« iste knjige završili također opširnim citatom iz Nestora. (s. 9–10, 66).

²² »Eine besondere Schwachstelle der linguistischen Forschung ist ihre mangelhafte Chronologie. Neuere Forschungen zur urslawischen Sprache und ihre Struktur scheinen jedoch nahe-zulegen, dass ihre Herausbildung und endgültige Kristallisierung eine sehr späte Erscheinung ist, die noch zu Beginn der zweiten Hälfte des 1. nachchristlichen Jahrtausends nicht gänzlich beendet war. Noch am Ende des ersten nachchristlichen Jahrtausends bedienten sich die slawischen Völker einer ziemlich einheitlichen Sprache.« (K. Godłowski, Zur Frage . . . *ibid.*, 262, 283).

²³ Tu činjenicu koju je uvjerljivo obrazložio L. Margetić branili su i drugi ranije od Račkoga do S. Buća. F. Šišić prikazujući mišljenja raznih znanstvenika o toj problematici osvrće se i na izvještaj K. Porfirogeneta pa zaključuje da se »izvještaj cara-pisca ne može prihvatiti kao čist i bistar izvor.« (F. Šišić, Ime Hrvat i Srbini, i teorije o doseljenju Hrvata i Srba, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XXXV, Beograd 1923, 32).

²⁴ M. Dragičević, Nošnja likova s pluteja splitske krstionice, *Croatica Christiana periodica*, XIII/1989, 24, 61–65.

²⁵ Većina znanstvenika danas smatra da je hrvatsko ime iranskog podrijetla. Logično tumačenje ove mogućnosti dao je Đ. Janković. On ističe da se u Nestorovom ljetopisu kao najstarija slavenska plemena navode Česi, Moravci, Hrvati, Srbi i Horutani i da se nastoji ovakovo (iransko) shvaćanje etnonima objasniti u dodirima slavenskih i iranskih naroda. »Na evropskom tlu su iransko porenje bili Sarmati, ali i mlađi *Alani* i stariji *Skiti*. Ukoliko se prihvati takvo tumačenje Srba i Hrvata, zar dodire Iranaca i Slovena nije najlakše objasniti i dokazati u Panoniji, pa samim tim i u današnjoj Vojvodini? Da nije velikih nepoznanica po tim pitanjima, koje nameću opreznost, sada bi se već moglo govoriti i o prvim dokazima u tom pravcu. To bi značilo da nekadašnji Srbi i Hrvati žive na tlu Jugoslavije još pre Velike seobe naroda.« (Đ. Janković, Nova stranica istorije Slovena, Pro-memoria, 7, Subotica 1990, 8. (Đ. Janković u pismu koje mi je uputio iz Beograda 17. IX. 1990. ovako objašnjava navedeno svoje mišljenje: »Južni Sloveni se kao posebna grupa izdvajaju u drugoj polovini V stoleća. Pojam pretci je dosta širok, pa tako i treba shvatiti mogućnost da su naši pretci ovde živeli pre seobe naroda. Sloveni su živeli u Vojvodini i dalje na sever i istok, a pitanje je da li su to bili Srbi i Hrvati.«

²⁶ »Denn nur die anthropologische Eigenart vererbt sich nach unabänderlichen Naturgesetzen. Alles andere – Sprache, Kulturgut, Brauchtum – ist von der bewußten Einstellung des Menschen abhängig. Es kann unter fremden Einfluß mehr oder weniger stark umgeformt werden oder gar völlig verschwinden. Sprachliche und volkskundliche Gemeinsamkeiten können daher immer nur auf sprachgeschichtliche und kulturgeschichtliche Zusammenhänge hinweisen, sie besagen jedoch gar nichts über die Abstammung des Volkes.« (G. Stadtmüller, *ibid.*, 58).

²⁷ Ž. Mikić, Antropološka struktura stanovništva Srbije, Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1988, 127–130.